

УДК 159.9 (477)

Макарова О.П., викладач кафедри психології та педагогіки факультету з підготовки фахівців для підрозділів міліції громадської безпеки та кримінальної міліції у справах дітей ХНУВС (м. Харків)

ПРОФЕСІЙНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ У ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

У статті проаналізовано основні підходи щодо дослідження професійної ідентичності особистості в сучасній психології, розглянуто види і основні аспекти структури ідентичності, місце професійної ідентичності в загальній структурі ідентичності особистості.

Автор акцентує увагу на взаємовпливі та взаємозв'язку ідентичності з такими поняттями як життєвий шлях, самовизначення, професійний розвиток і становлення, Я-концепція; розглядає потреби, інтереси, установки, переконання як елементи професійної ідентичності; характеризує професійну ідентичність як основний критерій професійного розвитку особистості.

Ключові слова: ідентичність, професійна ідентичність, розвиток, самопізнання, професійне становлення.

В статье проанализированы основные подходы к исследованию профессиональной идентичности личности в современной психологии, рассмотрены виды и основные аспекты структуры идентичности, место профессиональной идентичности в общей структуре идентичности личности.

Автор акцентирует внимание на взаимовлиянии и взаимосвязи идентичности с такими понятиями, как жизненный путь, самоопределение, профессиональное развитие и становление, Я-концепция; рассматривает потребности, интересы, установки, убеждения как элементы профессиональной идентичности; характеризует профессиональную идентичность как основной критерий профессионального развития личности.

Ключевые слова: идентичность, профессиональная идентичность, развитие, самопознание, профессиональное становление.

Постановка проблеми. Актуальність досліджень професійної ідентичності пов'язана із зростанням інтересу до цієї проблеми. Різкі соціальні зміни супроводжуються розвитком систем комунікацій, посиленням міграційних процесів, які призводять до збільшення суб'єктивної причетності до різних реальних та віртуальних груп, виникненню нових статусно-рольових і професійних позицій. В умовах соціальних змін, підвищення вимог до сучасного спеціаліста, професійна ідентичність особистості виступає важливою передумовою адаптації на етапі професійного становлення. Саме сформована фахова ідентичність є суттєвим чинником попередження особистісних і професійних криз, пов'язаних із специфікою соціально-економічних змін у суспільстві, набуттям гідного статусу.

Тому **метою** нашої статті є дослідження феномену професійної ідентичності у психологічній науці та визначення її місця в структурі особистості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблему вивчення феномену ідентичності особистості з різних боків розглядали як вітчизняні, так і зарубіжні науковці. Інтерес до цього питання зростає постійно, але погляди на структуру, динаміку, функції ідентичності не достатньо зрозумілі й установлені, тому, що не зовсім з'ясованим нині є розуміння місця ідентичності в структурі особистості.

У зарубіжній психології феномен ідентичності вивчається в різних напрямках: психоаналітичному (З. Фрейд, Е. Еріксон, Дж. Марсія, Н. Холланд, А. Ватерман, Ж. Лакан), символічному інтеракціоналізмі (Ч. Кулі, Дж. Мід, Л. Краппман, Э. Гоффман, Г. Горфінкель), з боку когнітивного підходу (Х. Теджфел, Дж. Тернер, Г. Брейкуелл) та ін.

У вітчизняній психології уявлення про ідентичність розвивалися в межах дослідження самосвідомості та самовизначення (Б.Г. Ананьєв, К.О. Абульханова-Славська, Л.І. Божовіч, Л.С. Виготский, І.С. Кон, О.М. Леонтьєв, В.С. Мухіна, С.Р. Пантелєєв, Л.С. Рубінштейн, В.В. Столін, В.П. Зінченко та ін.). Безпосередньо дослідженню особливостей професійної ідентичності присвячені роботи М.М. Абдулаєвої, І.Ю. Вороцької, З.В. Єрмакової, Є.П. Ермолаєвої, Д.М. Завалішиної, Н.Л. Іванової, Д.В. Колесова, М.С. Пряжнікова, Ю.П. Поварьонкова, Н.Л. Регуш, Л.Б. Шнейдер та ін.

Ідентичність (від лат. *identicus* – тотожність) – багатозначний, життєвий і загальнонауковий термін, що виражає ідею постійності, тотожності, спадковості індивіда і його самосвідомості.

Великий тлумачний соціологічний і психологічний словники дають однакові визначення ідентичності пов'язаного з нею процесу ідентифікації. «Ідентичність – це сенс і безперервність, яке розвивається в міру того, як дитина відділяється від батьків та родини і займає місце в суспільстві» [7; 8].

Виклад основного матеріалу. З концепцією ідентичності тісно пов'язаний процес ідентифікації, що визначається як неперервний процес самоототожнення з іншою людиною, групою та цінностями, що існують у суспільстві. Ідентифікація як процес і механізм соціалізації особистості розглядається вченими як динамічна структура, що нелінійно розвивається протягом усього життя людини і має складну структуру.

Пізнання людиною власної ідентичності здійснюється в три етапи:

1. Соціальна категоризація (стереотипізація) – упорядкування соціального оточення, угруповання особистостей згідно задуму індивіда. Людина вчиться класифікувати пізнаваних людей шляхом віднесення їх до різних категорій на основі подібності та відмінності в процесі соціалізації.

2. Соціальна ідентифікація – процес, за допомогою якого індивід «поміщає» себе (позиціонує) в ту чи іншу категорію.

3. Соціальна ідентичність – повне соціальне ототожнення індивіда [5].

Для індивіда пошук ідентичності фактично тотожний пошуку сенсу життя. Так, філософ Г. Люббе характеризує ідентичність як продукт онтологічного самовизначення людини, тобто відповідь на питання про те, хто ми такі.

Широке розповсюдження терміна «ідентичність» та його введення в науку пов'язане з ім'ям Е. Еріксона, представника психоаналітичного напрямку, який визначив ідентичність як внутрішню безперервність і тотожність особистості, як найважливішу характеристику її цілісності та зрілості, як інтеграцію переживань людиною свого безперервного зв'язку, ідентифікацію себе з певними соціальними групами. Одним з основних компонентів особистості є усвідомлення Я-ідентичності, тобто відчуття своєї цілісності та безперервності в часі, а також розуміння, що інші люди також визнають це. Основними функціями ідентичності є адаптивна («обереігає цілісність та індивідуальність досвіду людини») та організаційна («організація життєвого досвіду в індивідуальне Я»). Е. Еріксон та Дж. Марсія стверджували, що розвиток ідентичності триває протягом всього життя.

У працях А. Ватермана цілі, цінності та переконання визначаються як елементи ідентичності. Кожен елемент ідентичності належить до якої-небудь сфери людського життя: 1) вибору професії та професійного шляху; 2) прийняття та переоцінки релігійних і моральних переконань; 3) визначення політичних поглядів; 4) прийняття набору соціальних ролей, включаючи статеві ролі та очікування щодо шлюбу і батьківства [3].

Представники символічного інтеракціонізму досліджували ідентичність базуючись на Я-концепції Дж. Міда, який розмив ідентичність як здатність людини сприймати свою поведінку і життя в цілому як єдине ціле.

Так, наприклад, І. Гоффман виділяє три види ідентичності: 1) соціальна ідентичність – типізація особистості іншими людьми на основі атрибутів соціальної групи, до якої він належить, 2) особиста ідентичність, тобто індивідуальні ознаки людини: по-перше, всі унікальні ознаки даної людини (наприклад, відбитки пальців), по-друге, унікальна комбінація фактів і дат історії її життя; 3) Я-ідентичність – суб'єктивне відчуття індивідом своєї життєвої ситуації, своєї безперервності і своєрідності. Особиста ідентичність також є соціальним феноменом: сприйняття особистої ідентичності відбувається за умови, що інформація про факти життя людини відома її партнеру зі взаємодії [3].

Ідея про наявність двох аспектів ідентичності: першого, орієнтованого на соціальне оточення, та другого, орієнтованого на унікальність проявів людини, – найбільш повно втілилася в теорії соціальної ідентичності Х. Теджфела і Дж. Тернера, які є представниками когнітивного підходу. Ідентичність, або Я-концепція, представлена Х. Теджфелом та Дж. Тернером як когнітивна система, що виконує роль регулятора поведінки в певних умовах. Наукові інтереси Х. Теджфела і Дж. Тернера спрямовані перш за все на вирішення проблем соціальної ідентифікації людини та дослідження сутності криз соціальної ідентичності [12].

Достатньо цікаві погляди на ідентичність канадського психолога Д. Маршу, який розглядав цей феномен в залежності від типових шляхів її формування: «невизначена, розмита ідентичність», коли індивід ще не вибрав будь-яких чітких переконань, не вибрав професію; «дострокова, передчасна ідентичність», якщо індивід увійшов у відповідну систему відносин, але зробив це не самостійно, а на основі чужих думок, слідуючи чужому прикладу або авторитету; етап «мораторію» характеризується тим, що індивід перебу-

ває в процесі нормативної кризи самовизначення, вибираючи з численних варіантів розвитку той єдиний, який може вважати своїм; «досягнута зріла ідентичність», що визначається завершенням кризи, тобто індивід перейшов від пошуку себе до практичної самореалізації [15; 18].

Англійський соціолог Е. Гідденс вивчав проблему ідентичності в макросоціальному контексті сучасності, стверджуючи, що сучасність характеризується тісним контактом та взаємовпливом інституційних змін та внутрішньоособистісних трансформацій. Самоідентичність – «постійне відчуття безперервної духовної та тілесної особистості» – одне з екзистенційних питань, що розглядається разом із питаннями існування та інтерсуб'єктивності. Самоідентичність не є раз та назавжди набором особистісних ознак та схильностей, які виявляються в індивідуальній системі дій. Тотожність Я підтримується шляхом особистої саморефлексії та визначається певним набором характеристик.

Як стверджує Р. Бернс: «Формування ідентичності Я – процес, що нагадує скоріше самоактуалізацію за К. Роджерсом та характеризується динамізмом кристалізації уявлень про себе, які стають основою постійного розширення самосвідомості і самопізнання. Раптове усвідомлення неадекватності наявної ідентичності Я, викликане цим замішання і подальше дослідження, спрямоване на пошук нової ідентичності, нових умов особистісного існування, – ось характерні риси динамічного процесу розвитку еґо-ідентичності» [6].

Вітчизняні автори Г.М. Андреева, Є.П. Белинська, М.В. Заковоротна вважають, що поняття ідентичності виходить на одне з найперших місць у психології, оскільки воно пов'язане з комплексом проблем соціальної теорії та практики [2; 4; 12].

Так, М.В. Заковоротна визначає ідентичність як «багатовимірний процес у людському становленні, дослідження якого включають соціальні, психологічні, культурологічні, біологічні аспекти. Ідентичність — модель життя, яка дозволяє розділити “Я” та навколишній світ, визначає співвідношення внутрішнього та зовнішнього для людини, кінцевого та незакінченого, адаптації та самозахисту, упорядкувати різноманітне в цілях самореалізації» [11].

Більшість дослідників виділяють ідентичність як результат процесу (самопізнання, ототожнення, ідентифікації – відчуження) та підкреслюють її екзистенціальний характер поряд з функціональним. Л.М. Путилова визначає, що антропологічні критерії індивідуальної ідентичності, локалізовані людським тілом, продукують фізичні й ментальні та процеси самозбереження, саморегуляції, самоусвідомлення та самопізнання [17].

Здійснений аналіз наукових джерел показав, що в сучасних дослідженнях професійна ідентичність визначається як основний критерій професійного розвитку особистості. Ідентичність та розвиток тісно пов'язані між собою: по перше, ідентичність формується в процесі професійного розвитку, по друге, вона є важливим показником становлення особистості як фахівця. Це означає, що для виживання в нових соціально-економічних умовах, долаючи конкуренцію та труднощі професійного становлення, сучасний фахівець повинен перебувати в постійному особистісному та професійному розвитку. Професійна ідентифікація – одна з важливих у житті людини. Вона є спосо-

бом самоактуалізації особистості у сфері професійної діяльності, важливою лінією життєвого і особистісного самовизначення.

Професійна ідентичність як один із головних критеріїв становлення особистості фахівця тісно взаємопов'язана з такими категоріями, як професійний розвиток, професійна самосвідомість та професійне самовизначення. Саме в цьому контексті ідентичність в останні роки інтенсивно досліджується в зарубіжній та вітчизняній психології [14].

На думку Є.П. Єрмалаєвої, поняття «професійна ідентичність» стосується тієї категорії людей, для яких провідною основою ідентифікації є професійна робота. Більший чи менший статус професійної ідентичності в структурі ідентифікаційних основ особистості як фактор соціалізації й особистісного самовизначення значною мірою залежить від об'єктивної ролі інституту професії, яку він відіграє в даному суспільстві [10].

Емпіричні дослідження показують, що професійна ідентичність має інтегральний характер і є універсальною основою адаптації фахівців у професійній сфері тобто має багатокomпонентну структуру. Як елементи професійної ідентичності розглядаються потреби, інтереси, установки, переконання та інші компоненти мотиваційної сфери особистості, які реалізуються та задовольняються у професії [14].

Н.Л. Іванова та Є.В. Конєва розглядають профіідентифікацію як концептуальне уявлення людини про своє місце у професійній групі й відповідно у суспільстві. Це уявлення супроводжують певні цінності та мотиваційні орієнтири, а також суб'єктивне ставлення до своєї професії [9].

Так, Л.Б. Шнейдер розглядає професійну ідентифікацію як багатомірний та інтегративний психологічний феномен, що забезпечує людині цілісність, тотожність і визначеність, що розвивається під час професійного навчання спільно із становленням процесів самовизначення, самоорганізації й персоналізації [19].

Згідно з поглядами В. Міщенко, професійна ідентичність розглядається в контексті професійної діяльності, завдяки якій у суб'єкта вибудовується спосіб професійної взаємодії з навколишнім світом і відбувається набуття сенсу самоповаги.

Е.Ф. Зеєр визначає професійну ідентичність як професійний Я-образ, що містить професійні стереотипи та унікальність власного Я, усвідомлення своєї тотожності з професійним образом Я [12].

У рамках ідеї професійного становлення особистості Ю.П. Поваренкова професійна ідентичність розглядається як явище системне, динамічне і рівнєве, тісно пов'язане з іншими елементами професійного розвитку людини: професійним самовизначенням, професійною самооцінкою, професійною деформацією. Формування професійної ідентичності співвідноситься з розвитком відповідної системи професійної активності, включаючи її професійну складову (цілі, програми, контроль, регуляція) і структурні компоненти (мотиви, здібності, досвід). У якості параметрів розвитку професійної ідентичності розглядаються: задоволеність різними сторонами професійної діяльності та професії в цілому, якісні та кількісні особливості професійної самооцінки (структуру ідеальної та реальної Я-концепції), особливості ціннісної сфери та ряд інших [16].

К.О. Абульханова-Славська [1] розвиває підхід до типології ідентичності з позиції аналізу таких складних явищ як структура життєвого шляху, одиницями аналізу виступають сенс життя, життєва лінія та позиція. Автор виділяє типи ідентичності відповідно до самовираження особистості в професії. Самовираження відбувається таким чином:

- через вибір професії, яка максимально наближена до характеру особистості.
- через обрану професію, що надає можливість особистості рухатися сходинками професійної майстерності;
- через удосконалення і розвиток особистісних якостей і здібностей;
- через розвиток здібностей і самоконтроль, самоаналіз, планування творчої активності, а також до перетворення умов праці для реалізації власних здібностей.

Добре сформована професійна ідентичність дозволяє особистості бути більш адаптованою під час професійного становлення та дає змогу зробити особистісний вибір під час кризи професійного розвитку [11]. Важливим показником взаємозв'язку ідентичності і професійної адаптації є мотивація успіху (або неуспіху) у діяльності з набуття професійності.

Професійна ідентичність розглядається як компонент особистості, який забезпечує успішну професійну адаптацію, та як панівний фактор професійної кар'єри, який базується на компетентності, профпридатності, інтересі до роботи та балансу із середовищем.

Висновки. У працях названих авторів показано, що професійна ідентичність – це складне, багатокomпонентне явище, яке перебуває у взаємозв'язку з професійним розвитком та становленням особистості. Професійна ідентичність як вагома складова ідентичності увиразнюється як ототожнення індивіда з професійною спільнотою, характеризується наявністю почуття значущості та єдності з професією, справою, трудовим колективом, сформованою професійною компетентністю, образу Я-професіонал, переживанням професійної цілісності й визначеності, спрямованістю до професійної самореалізації та самовдосконалення, наявністю власного індивідуалізованого шляху впродовж процесу професійного становлення й набуття професійної майстерності. У цьому інтегративному понятті виражається взаємозв'язок когнітивних, мотиваційних та ціннісних характеристик особистості, що забезпечують орієнтацію у світі професій, професійній спільноті та соціальному середовищі, які надають змогу більш повно реалізувати особистісний потенціал у професійній діяльності, а також спрогнозувати можливі наслідки професійного вибору та перспективи власного розвитку. Професійна спрямованість та самосвідомість, тобто професійна ідентичність, є найважливішими показниками професійного розвитку.

Перспективним, на нашу думку, буде продовження дослідження місця професійної ідентичності в загальній структурі ідентичності особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / Абульханова-Славская К.А. – М. : Мысль, 1991. – 301 с.

2. Андреева Г. М. Психология социального познания / Андреева Г. М. – М. : Аспект-Пресс, 2000. – 288 с.
3. Антонова Н. В. Проблема личностной идентичности в интерпретации современного психоанализа, интеракционизма и когнитивной психологии / Н. В. Антонова // Вопросы психологии. – №1. – 1996. – С. 131–143.
4. Белинская Е. П., Тихомандрицкая О. А. Социальная психология личности / Е. П. Белинская, О. А. Тихомандрицкая. – М. : Аспект-Пресс, 2001. – 300 с.
5. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – М. : «Медиум», 1995. – 323 с.
6. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Бернс Р. – М. : Прогресс, 1989. – 422 с.
7. Большой толковый психологический словарь / [сост. А. Ребер]. – М. : Вече, АСТ, 2003. – Т.1. – С. 293–294.
8. Большой толковый социологический словарь / [сост. Д. Джери и Дж. Джери] – М. : Вече, АСТ, 1999 – Т.1. – С. 226–227.
9. Бородулькіна Т. О. Вплив образу професії на становлення професійної ідентичності особистості. / Т. О. Бородулькіна // Проблеми загальної та педагогічної психології : збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України [за ред С. Д. Максименка]. – К., 2007. – Т.IX.4.2. – 420 с.
10. Ермолаева Е. П. Психологические уровни субъективности как параметры профессиональной идентичности // Профессиональная пригодность : субъектно-деятельный подход / Е. П. Ермолаева. – М. : Институт психологии РАН, 2004. – С. 43–54.
11. Заковоротная М. В. Идентичность человека / М. В. Заковоротная. – Ростов-на-Дону : Изд.- во Северо-Кавказского науч. центра высшей школы, 1999. – 200 с.
12. Зеер Э. Ф. Психология профессий : [учебное пособие для студентов вузов] / Э. Ф. Зеер. – М. : Академический Проект, 2003. – 336 с.
13. Зеер Э. Ф. Кризисы профессионального становления личности / Э. Ф. Зеер, Э. Э. Сыманюк // Психологический журнал. – Т.18. № 6. – С. 35–44.
14. Осьодло В. І. Психологія професійного становлення офіцера : [монографія] / Осьодло В. І. – К. : ПП «Золоті Ворота», 2012. – 463 с.
15. Педагогика и психология высшей школы : [учебное пособие для вузов] / [отв. ред. М. В.Буланова-Топоркова]. – Ростов-на /Дону : Феникс, 2002. – 544 с.
16. Поваренков Ю. П. Психология профессионального становления личности (основы психологической концепции профессионализации) : [учебное пособие для студентов педагогических институтов] / Ю. П. Поваренков. – Курск : КГПИ, 1991. – 132 с.
17. Путилова Л. М. Сущность самопознания в опыте ментальной идентификации (в контексте философской антропологии) : автореф. дис. на соиск. уч. ст. док.философ. н. / Л. М. Путилова. – М., 1999. – 36 с
18. Скрипченко О. В. Довідник з педагогіки та психології. / О. В. Скрипченко, Т. М. Лисянська, Л. О.Скрипченко. – К., 2000. – 216 с.

19. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичности : теория, эксперимент, тренинг : [учебное пособие] / Шнейдер Л. Б. – М.: Изд-во Московского психолого-социального института, 2004. – 600 с.